

УДК 82.09:061.22«19»Лєся Українка
DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.12>

*Барабаш С. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри україністики
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*

*Бурко О. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філологічних і природничих дисциплін
Національного авіаційного університету*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КИЇВСЬКІЙ «ПРОСВІТІ»: СТОРІНКАМИ АРХІВІВ

Анотація. Культурно-освітнє товариство «Просвіта», що діяло на початку ХХ ст., стало культурним осередком і рушійною силою національно-визвольного руху. Особливий акцент у статті зроблено на ролі Лесі Українки в діяльності київської «Просвіти». У рік 150-літнього святкування ювілею Великої України особливо цінним є нове прочитання та осмислення архівних документів. Уперше оприлюднено повну статтю Б. Грінченка про товариство «Просвіта», подану до енциклопедії за редакцією С. Южакова.

На основі архівного матеріалу, зокрема «Звідолення Товариства Просвіта у Києві» за 1906–1910 рр., Енциклопедії за редакцією С. Южакова, архівних матеріалів Інституту рукопису НБУВ, листа Лесі Українки до А. Кримського, висвітлено роль і напрями діяльності мисткині у становленні та розвитку київської «Просвіти» та її значення для українства. Лєся Українка разом із сестрою Ольгою не тільки заснувала бібліотеку-читальню організації, а ще й активно поповнювала її фонди, займалася виданням книжок. У статті наведено лист, у якому вона зверталася до Агатангела Кримського із проханням подарувати бібліотеці його власні твори та інші видання, щоб книжкове наповнення було більш багате та розмаїте.

Л. Косач була головою артистичної комісії. Разом із однодумцями вона спланувала систему вечорів: концерти мали відбуватися щомісяця, присвячуватися одному якомусь письменникові, програма мала складатися по змозі з його творів, а спочатку мусив бути реферат про нього.

Родини Грінченків (Марія Миколаївна, Борис Дмитрович), Косачів (Ольга Петрівна з доньками Ларисою Петрівною та Ольгою Петрівною) були великими просвітниками народу. Їхня громадська робота пов'язана не тільки з товариством «Просвіта», але й із організацією української преси.

Нове прочитання та віднайдення артефактів дає змогу сучасним дослідникам крізь історичні проміжки наблизитися до епохи, часу, постаті Лесі Українки, осмислити філософію її буття та значення для сьогоденної України.

Ключові слова: київське товариство «Просвіта», Лєся Українка, «Звідолення товариства Просвіта», стаття Б. Грінченка, енциклопедія за редакцією С. Южакова, бібліотека, культурно-освітня діяльність.

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. на теренах імперської Росії активно діяло культурно-освітнє товариство «Просвіта», серцем і рушійною силою якого були видатні діячі національно-визвольного та культурного руху. Особливо актуальним у рік 150-літнього святкування ювілею Лесі Українки,

у рік видатної української письменниці, громадської діячки, однієї з центральних постатей української культури, є нове прочитання і осмислення архівних документів, пов'язаних із діяльністю Великої України в київській «Просвіті».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльністю організації «Просвіта» цікавилися такі дослідники, як Л. Волкотруб, Н. Опанасенко, М. Коробка, О. Малюта, зокрема ролі Лесі Українки в діяльності товариства присвячено праці М. Мороз [1], М. Коробки [2; 3], М. Низового [4], М. Чашук [5], А. Божука [6, с. 3–6]; Б. Янович [7, с. 82–86].

Мета статті – на основі багатого архівного матеріалу, зокрема «Звідолення Товариства Просвіта у Києві» за 1906–1910 рр., Енциклопедії за редакцією С. Южакова, архівних матеріалів Інституту рукопису НБУВ, листа Лесі Українки до А. Кримського, висвітлити роль і напрями діяльності мисткині у становленні та розвитку київської «Просвіти» та її значення для українства; уперше оприлюднити повну статтю Б. Грінченка про товариство «Просвіта», подану до енциклопедії за редакцією С. Южакова.

Виклад основного матеріалу. Родина Косачів брала участь у створенні та організації роботи київської «Просвіти» протягом 1906–1909 рр. Раніше Б. Грінченко подав до енциклопедії за редакцією С. Южакова статтю про товариство «Просвіта» у Львові, але надрукували тільки перші два речення [8, с. 693], що частково збігаються з рукописом. Уперше оприлюднюємо розвідку за чорновими автографами Б. Грінченка, що збереглися в Інституті рукописів НБУВ: «Просвіта – так називається просвет. о-во (Т-во П-та), основанное в 1868 г. во Львове галицкими украинцами, преимущ. молодежью [в енциклопедії: *младшими представителями интеллигенции, с целью просвещения народа.* – Авт.]. Цель ее была – развитие и просвещение народа. Встреченная враждебно со стороны ретроградных партий (москалефилов и рутенцев) она, однако, продолжала успешно развиваться. Благодаря отсутствию в то время политич. организации среди галиц. укр. общество первоначально играло отчасти и политич. роль, являясь представителем и защитником укр. национальности, но потом эта сторона деят. отпала и усилия о-ва были направлены на выдачу пособий учащейся молодежи, устройство школ, учреждение стипендий при учебных заведениях, а главным образом издание книг и устройство сельских библиотек. Просвещ. галиц. украинцев сильно задерживалось тем обстоят., что для школ и гимназий недоставало учебников на укр. языке. Молодое

о-во позаботилось о том, чтобы они были составлены, и затем издало целый ряд таких учебников, поставив тем школьное просвещение своего народа на верную почву. Рядом шли дешев. издания для нар. чтения. В послед. время их было около 300 (двенадцать № ежегодно) содержания беллетристич. и поэтич., историческ., географич. и этнографич., экономич., политического, медицинского, утилитарного и проч. Среди авторов встречаем имена лучших укр. писателей и ученых. Число экз. в кт. издаются эти книжки от 2 до 10 тысяч. Часть их рассылается даром членам о-ва, остальная – продается. Сельск. библиотеки (читальни), кот. устраив. Пр-та, являются в сущности маленькими самоуправляющимися обществ. учреждениями с довольно широкой программой. Кроме собств. библиотеки и кабин. для чтения такая «Чит.» имеет право устраивать и обыкн. устраивает попул. чтения, лит. вечера, театр. представления, ссудо-сберег. кассу, потреб. лавку, склады зерна, а также артели с.-хозяйств. и промышленные. Такого рода Чит. о-во с конца 1891 г. согласно новому уставу. В 1899 г. чит. было 816, из них часть только что была разрешена и еще не функционировала, а из 748 функционировавших лишь 531 прислали свои отчеты, из кот. оказывается, что членов было 31 675, из них женщин – 2 734; о-во подарило в эти читальни 37 400 экз. книг, а всего там было книг около 70 000 экз., кроме того выписывалось 1 579 газет. Помянутых учреждений с. хоз. и экономич. характера было более 300. Само о-во П-та имеет ряд отделений в 44 гт. Галиции и более шести тысяч членов, собственный дом, в нем библиотеку и пр. См. «Справоздана з діяльності т-ва «Просвіта» разн. годов и Белей, Двацять і п'ять літ історії Т-ва «П-та». Л. 1894. *(не завершено, все перекреслено горизонтальною лінією)* [9].

В архівах Інституту рукопису НБУВ зберігається чернетка Заяви до київського губернатора про дозвіл на створення «Просвіти», яку підписали М. Лисенко і Б. Грінченко. 26 травня 1906 р. було затверджено статут товариства (написав М. Левицький із редакторськими правками Б. Грінченка).

Цінними є «Звідомлення» товариства «Просвіта» як документи, що фіксують напрями та результати діяльності її членів. Подався реєстр членів (почесних і дійсних), оплата членських вкладок. Акцентуємо увагу на участі в організації Лесі Українки. Так, у 1906 р. серед дійсних членів зафіксовано «95. Косач Лариса. Київ, М.-Благовіщ., 97» [10, с. 67], у 1907 р. серед дійсних членів «155. Косач-Квітка Лариса», членських вкладок заплачено 1906 р. – 3 руб., 1907 р. – 3 руб., 1908 р. – 3 руб. [11]; у 1908 р. серед дійсних членів «199. Косач-Квітка Лариса, Тифріс», членські вкладки виплачені: 1906 р. – 3 руб., 1907 р. – 3 руб., 1908 р. – 3 руб., 1909 р. – 3 руб. [12]; 1909 р. – серед дійсних членів «227. Косач-Квітка Лариса Петровна, Єгипет, Гелуан», членські вкладення виплачено з 1906 по 1909 рр. по 3 руб. [13]. Отже, можемо простежити місця проживання письменниці, окреслення її іменем себе, особливу ретельність у фінансовій стороні справи, що стосується діяльності громади. Із 10 листопада 1908 р. О. Косач-Кривинюк узяла на себе обов'язки скарбника «Просвіти». Вона разом із матір'ю О. Косач і сестрою Л. Косач-Квіткою, як і інші члени товариства, вносили кошти до скарбниці «Просвіти» тричі по 3 карб. (1907 р.), чотири рази по 3 карб. (1908–1909 рр.).

Організація спочатку об'єднувала 277 осіб, а наприкінці свого існування (у 1909 р.) – 625. Наприкінці червня (25 червня) 1906 р. до Ради Товариства вибрали Б. Грінченка, Л. Косач, О. Косач, І. Левицького, В. Степанківського,

С. Шемета [10, с. 24]. Того ж року Б. Грінченка обрали головою товариства «Просвіта» в Києві, а секретарем – Л. Косач. Вона й підписала квиток № 1 члена «Просвіти» Б. Грінченка. На поч. 1907 р. до Ради Товариства ввійшли ще й В. Дурдуківський і В. Степанківський. Проте 21 травня доручили тимчасово виконувати обов'язки радників дд. О. Волошинову та В. Цимбалові, оскільки Л. Косач та О. Косач покинули Київ [11, с. 3]. Із початком 1908 р. у члени ради обрано Б. Грінченка, Д. Дорошенка, В. Дурдуківського, Л. Косач, О. Косач-Кривинюк, М. Орловського, М. Синицького і В. Страшкевича. Але з 8 червня Л. Косач вийшла з ради [12, с. 3].

У «Просвіті» діяло чотири комісії: видавнича, бібліотечна, шкільно-лекційна та артистична. Згідно з постановою загального збору бібліотечна комісія товариства почала впорядковувати бібліотеку при ньому. Книги надійшли (подаємо в хронологічному порядку) від родини Грінченків, К. Квітки, А. Карпова, Л. Косач, ... О. Косач, ... А. Косач (1906 р.), від родини Грінченків, ... П. Косача, М. Косача, ... (1907 р.), від родини Грінченків та ін. (1908 р.). До бібліотеки надсилалися безплатно українські часописи, наприклад «Рідний край» (1907 р., 1908 р.), що видавала Олена Пчілка. Книжковим фондом могли користувалися тільки члени цього товариства. Леся Українка разом із сестрою Ольгою організувала бібліотеку-читальню товариства «Просвіта», поповнювала фонди, займалася виданням книжок. Епістолярна спадщина поетеси також засвідчує активну діяльність в організації просвітницького руху в Києві. Наприклад, у листі до А. Кримського від листопада 1906 р. Леся Українка писала: «Тим часом я сама розпочинаю прохання до українців у Москві з Вашої власної шановної особи і прошу від бібліотечної комісії товариства «Просвіта», чи не будете ласкаві подарувати нам до бібліотеки Ваші твори й видання, та й, може, так знайдуться у Вас неконечне потрібні для вас самих книжки (не тільки українські, але й іншої мови). Наша мета – зробити нашу бібліотеку настільки багатого і розмаїтого, щоб українець, перебуваючи в Києві, не потребував ходити по чужих бібліотеках, а зміг би знайти загоду в своїх літературних потребах у рідній інституції. Хотілося б вірити, що Україна зробить це для себе, хоч у цій справі. А не хочеться думати, щоб Ви відмовилися допомогти нашій бібліотеці, надто як я вже знаю з факта Вашу прихильність до нашої «Просвіти». Добре було б якнайскоріше провести всякі просвітні заходи, бо тепер мало хто сподівається довгого віку...» [14, с. 291–292].

Л. Косач була головою артистичної комісії. Разом із однокумцями вона спланувала систему вечорів: концерти мали відбуватися щомісяця та присвячуватися одному якомусь письменникові, програма мала складатися по змозі тільки з його творів, а спочатку мусив бути реферат про нього. Отже, готували концерти, присвячені: 1) українським композиторам; 2) Маркові Вовчку; 3) М. Коцюбинському; 4) В. Самійленкові; 5) І. Франкові; 6) П. Кулішеві; 7) М. Старицькому; 8) А. Кримському; 9) Т. Шевченкові; 10) М. Драгоманову. Хорові номери виконував народний хор д. Опанасенка. Ціна місць від 10 до 1 карб. Зазвичай вечори відбувалися в Бульварно-Кудрявській Авдиторії (тепер буд. № 26). У 1907 р. провели один великий вечір, присвячений Т. Шевченкові, що відбувся в театрі «О-ва Грамотности», оскільки комісія одержала дозвіл. Протягом 1908 р. артистична комісія організувала прогулянку до Межигір'я на пароплаві, підготувала концерти імені українських поетів: Т. Шевченка, Лесі Українки, Олесея, Руданського, що дали 787 карб. прибутку.

22 січня 1909 р. відбувся літературно-музично-вокальний концерт, присвячений поезіям Лесі Українки з рефератом Л. Черняхівської у Народній Авдиторії; 26 лютого – спектакль-концерт із нагоди роковин Т. Шевченка у Театрі Грамотности.

У 1909 р. педагогічна підкомісія працювала над збіркою матеріалів для 1-го року виховання дітей. Із «Молодої України» (1908–1909) відібрала «Українські народні казки для дітей, записи Б. Грінченка», «Етнографічні матеріали Б. Грінченка», «Дитячі гри, пісні і казки» Л. Косач та інше.

О. Косач долучила свої зусилля до роботи шкільно-лекційної комісії. Члени «Просвіти» прочитали 17 лекцій протягом 1909 р. За їхніми підрахунками, у середньому на кожній із них було 122 слухачі. Зокрема, Ольга Петрівна виступила з лекцією «Українські різдвяні колядки» 19 грудня 1909 р. Сімдесят шість слухачів слухали її в залі Деміївської чайної Т-ва Тверезости.

Висновки. Отже, на основі архівного матеріалу можна визначити важливу роль Лесі Українки в діяльності київського товариства «Просвіта». Родини Грінченків (Марія Миколаївна, Борис Дмитрович), Косачів (Ольга Петрівна з доньками Ларисою Петрівною та Ольгою Петрівною) були великими просвітниками народу. Їхня громадська робота пов'язана не тільки з товариством «Просвіта», але й із організацією української преси.

Нове прочитання та віднайдення артефактів дає змогу сучасним дослідникам крізь історичні проміжки наблизитися до епохи, часу, постаті Лесі Українки, осмислити філософію її буття та значення для сьогоденної України.

Література:

1. Мороз М. Леся Українка і «Просвіта». *Україна: культурна спадщина, національна*. 2010. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/60151/7-Moroz.pdf?sequence=1>.
2. Коробка М. Становлення і розвиток українських товариств «Просвіта» як осередків національно-культурного відродження (друга половина XIX – перша половина XX ст. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2014_42_23.pdf.
3. Коробка М. Шляхи реалізації концепції національної освіти дітьми Просвіти на початку XX ст. *Краєзнавство*. 2013. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/kraeznavstvo_2013_4_21.pdf.
4. Низовий М. Українська книжка в діяльності київської дореволюційної просвіти. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/hak_2014_42_18.pdf.
5. Чашук М. Леся Українка та Ольга Косач-Кривинюк біля витоків київської «Просвіти» (до 100-річчя від часу заснування). *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури* : наук. зб. : матеріали 3-ї Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 лютого 2006 р., с. Колодажне / Упр. культури і туризму Волин. облдержадмін. [та ін.]; [відп. за вип.: А. Силук, В. Комзюк]. Луцьк, 2006. Вип. 3. С. 27–30.
6. Божук А. Соціальні контакти Лесі Українки з представниками українства в Криму наприкінці XIX – на початку XX ст. *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури* : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодажне, 25 лютого 2021 року / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. 196 с.
7. Янович Б. Листування Лесі Українки з Агатангелом Кримським. *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури* : наук. зб.: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодажне, 25 лютого 2021 року / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. 196 с.
8. Грінченко Б.Д. Косач / Большая Энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания под ред. С.Н. Южакова. Т. 11. КИТЫ – ЛАНДАУ. 1903. С. 387–388. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Yuzhakov_Big_Encyclopedia_Book_11.djvu&page=5.
9. Грінченко Б. Д. Просвіта. ІР НБУВ. Ф. І. № 31445. Арк. 1144.
10. Звідомлення товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1906 рік. У Києві, 1907. 74 с.
11. Звідомлення товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1907 рік. У Києві, 1908. З друкарні 1-ої Київськ. Друкарськ. Спілки Трьохсвят. 5.
12. Звідомлення товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1908 рік. У Києві, 1909. 105 с.
13. Звідомлення товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1909 рік. У Києві, 1910. 220 с.
14. Савчук В. Доля листів Лесі Українки. Луцьк, 2011.

Barabash S., Burko O. Lesya Ukrainka's activity in Kyiv "Prosvita": pages of archives

Summary. Cultural and educational society "Prosvita", which operated at the beginning of XX century became a cultural center and the driving force of the national liberation movement. Special emphasis in intelligence is placed on the role of Lesya Ukrainka in the activities of Kyiv Prosvita. In the year of the 150-th anniversary of the anniversary of the Great Ukrainian, a new reading and comprehension of archival documents is especially valuable. For the first time, a full article by B. Hrinchenko about the Prosvita society, published in S. Yuzhakov's encyclopedia, was published.

On the basis of archival material, in particular "Report of the Prosvita Society in Kyiv" for 1906–1910, Yuzhakov's Encyclopedia, archival materials of the Institute of Manuscripts of NVUV, Lesya Ukrainka's letter to Agatangel Krymsky, the role and directions of the artist's activity in formation and development of Kyiv Enlightenment and its significance for Ukrainians. Lesya Ukrainka and her sister Olga not only founded the library-reading room of the organization, but also actively replenished its funds and published books. The article contains a letter in which she addressed Agatangel Krymsky with a request to donate his own works and other publications to the library to make the book content richer and more diverse.

L. Kosach was the chairman of the artistic commission. Together with like-minded people, she planned a system of evenings: concerts were to take place monthly and be dedicated to one writer, the program was to consist only of his works, and first there had to be an essay about him.

The families of Hrinchenko (Maria Mykolayivna, Borys Dmytrovych), Kosach (Olha Petrovna with their daughters Larisa Petrovna and Olha Petrovna) were great educators of the people. Their public work is connected not only with the Prosvita society, but also with the organization of the Ukrainian press.

A new reading and discovery of artifacts allows modern researchers through historical intervals to approach the era, time, figure of Lesya Ukrainka, to comprehend the philosophy of its existence and significance for today's Ukraine.

Key words: Kyiv Society "Enlightenment", Lesya Ukrainka, "Report of the Society of Enlightenment", article by B. Hrinchenko, encyclopedia by S. Yuzhakov, library, cultural and educational activities.